

Η ΑΓΩΓΗ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Στις σύγχρονες πλουραλιστικές δημοκρατικές κοινωνίες η προσωπική αυτονομία προβάλλεται ως η πρώτη αρχή και ένας από τους κυριότερους στόχους του ιδεώδους της φιλελεύθερης αγωγής. Συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι, ενώ η παραδοσιακή αγωγή είναι εμποτισμένη με πνεύμα αυταρχισμού και αυθεντίας, η προοδευτική αγωγή στηρίζεται στο σεβασμό της διανοητικής ακεραιότητας του παιδιού και στην αποδοχή της ικανότητάς του για αυτό-προσδιορισμό και αυτό-αξιολόγηση, με βάση ένα αξιολογικό σύστημα θεμελιωμένο στη δική του ελεύθερη επιλογή. Έτσι κάθε τι που θεωρείται ότι αποτελεί εμπόδιο προς την κατεύθυνση αυτή χαρακτηρίζεται ως δογματισμός.

Η παρούσα εισήγηση έχει ως κύριο στόχο να διερευνήσει, με κριτικό πνεύμα, το θέμα της αυτονομίας του παιδιού στα πλαίσια της οικογενειακής ανατροφής και στο χώρο της σχολικής αγωγής. Το θέμα της αυτονομίας σήμερα αποκτά ιδιαίτερη επικαιρότητα, λόγω της παγκοσμιοποίησης, των ραγδαίων εξελίξεων στον τομέα της γνώσης (Internet, πληροφορική) και της πολυπολιτισμικότητας που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες κοινωνίες. Προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, είναι απαραίτητο να προηγηθεί μια σύντομη εννοιολογική ανάλυση του όρου «προσωπική αυτονομία» και των χαρακτηριστικών που την προσδιορίζουν.

I. Προσωπική αυτονομία και τα χαρακτηριστικά που την προσδιορίζουν

Επειδή η αυτονομία στην παρούσα εισήγηση αποτελεί το πρίσμα κάτω από το οποίο θα εξετάσουμε την αγωγή, κρίνεται ως αναγκαίο να διευκρινιστούν τα εξής: πρώτον, πώς κατανοήθηκε η «προσωπική αυτονομία» με την ακραία της μορφή, δεύτερον, πώς θα πρέπει να νοείται για να είναι εφικτή και τρίτον ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που την προσδιορίζουν.

Συνήθως η αυτονομία νοείται ως μια ικανότητα να σκέπτεται και να ενεργεί κανείς με τρόπους, οι οποίοι προσδιορίζονται από τον ίδιο του τον εαυτό, ανεξάρτητα από εξωτερικές καταστάσεις ή επιδράσεις άλλων προσώπων. Ειδικότερα, αυτονομία σημαίνει ότι κάθε πρόσωπο διαμορφώνει και δομεί τη ζωή του με το δικό του τρόπο, και όχι με κριτήρια τα οποία του επιβάλλουν αυθεντίες.

Δύο είναι οι βασικές έννοιες που συνιστούν τον πυρήνα της ακραίας προσωπικής αυτονομίας. Η έννοια του «αυτό-προσδιορισμού» και η έννοια της «αυτό-αξιολόγησης», όπως προβάλλεται από τον αποκαλούμενο «ιεραρχικό μοντέλο». Εδώ η προσωπική αυτονομία ισοδυναμεί με την ελεύθερη βούληση, δηλ. τις ισχυρές επιθυμίες που παρακινούν ένα πρόσωπο να ενεργεί με ποικίλους τρόπους. Οι διαδικασίες με τις οποίες το πρόσωπο αυτό προσδιορίζει την ταυτότητά του ή αξιολογεί τον εαυτό του, για να είναι προσδιοριστικές της προσωπικής του αυτονομίας, χρειάζεται να μείνουν ανεξάρτητες από εξωτερικές επιδράσεις. Με άλλα λόγια, η διαδικασία του αυτο-προσδιορισμού πρέπει να είναι πλήρως ριζωμένη στις αυτόνομες πράξεις της βούλησης, ενώ η

διαδικασία της αυτοαξιολόγησης να μην έχει καμία κοινωνική εξάρτηση. Αυτό σημαίνει ότι τα κανονιστικά κριτήρια της αυτό-αξιολόγησης βρίσκονται μέσα στο ίδιο το αυτόνομο πρόσωπο, το οποίο αξιολογεί και καθοδηγεί τον εαυτό του με βάση ένα αξιολογικό σύστημα, που δεν προέρχεται από κάποια εξουσία, αλλά είναι θεμελιωμένο στη δική του ελεύθερη επιλογή.

Η σύντομη αυτή ανάλυση δείχνει καθαρά πόσο εγωκεντρική, αντικοινωνική και εξωπραγματική είναι η ακραία προσωπική αυτονομία, τουλάχιστον, όπως αυτή είναι διατυπωμένη στο «ιεραρχικό μοντέλο».

Η κοινωνία μέσα στην οποία ζει το κάθε άτομο διέπεται από ένα δεδομένο κύκλο κοινωνικών κανόνων και κοινών αρχών, επάνω στους οποίους θεμελιώνεται η αυτό-αξιολόγησή του. Λόγω της κοινωνικής αυτής εξάρτησης το αξιολογικό του σύστημα προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το αξιολογικό σύστημα της κοινότητάς του. Επομένως είναι εξωπραγματικός ο ισχυρισμός ότι ο καθένας αξιολογεί τον εαυτό του ανεξάρτητα από τους κοινωνικούς κανονιστικούς κανόνες.

Αλλά και ο τρόπος με τον οποίο ένα πρόσωπο διαμορφώνει και προσδιορίζει την ταυτότητά του, στηρίζεται στην ύπαρξη της κοινωνικής διαδικασίας, μέσα στο πλαίσιο του κοινωνικού «γίγνεσθαι». Σύμφωνα με τον γνωστό φιλόσοφο και κοινωνικό ψυχολόγο G. Mead, η οργανωμένη κοινωνική ομάδα, που χαρακτηρίζεται ως «γενικευμένο 'άλλο'», είναι ο σπουδαιότερος παράγοντας αυτό-προσδιορισμού. Όπως δε, πολύ εύστοχα, παρατηρεί ο S. Cuypers : «παραδόξως, ένας πρέπει να κοιτάξει

«στα μάτια τον άλλον» προκειμένου να δει την αληθινή αξία του εαυτού του».

Όσον αφορά ειδικά στη λογική αυτονομία, το βασικό σφάλμα εντοπίζεται στο γεγονός ότι σχεδόν απολυτοποιεί και αυτονομεί τη λογική πλευρά της ανθρώπινης φύσης, αγνοώντας τη συναισθηματική, ηθική και πνευματική της διάσταση. Η λογικότητα της σκέψης, η οποία είναι το επιστέγασμα μιας μακρόχρονης προσπάθειας του όλου ανθρώπου κατά την αναπτυξιακή του πορεία, για να κατανοηθεί σωστά, πρέπει να εξετάζεται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της ψυχικής του ζωής.

Ο άνθρωπος σε καμιά περίπτωση δε λειτουργεί ως καθαρός νους. Ο ανθρώπινος νους, όταν επιτελεί το έργο του, δεν λειτουργεί ανεξάρτητα από την υπόλοιπη ύπαρξη, αλλά μέσα σ' αυτή και δια μέσου αυτής. Γι' αυτό το λόγο ο άνθρωπος, ως πνευματική ύπαρξη, την ώρα που σκέπτεται, ταυτόχρονα και συναισθάνεται και θέλει και φαντάζεται.

Παρά ταύτα, θα ήταν σφάλμα, αν η αδυναμία να επιτευχθεί μια εξιδανικευμένη λογική αυτονομία οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι η λογική αυτονομία οποιασδήποτε μορφής είναι μια αυταπάτη. Η φράση «είμαι ένα πρόσωπο» συνδέεται εννοιολογικά και πραγματικά με την ικανότητα του λογικού ανθρώπου να ενεργεί κατά προαίρεση, προσδιορίζοντας έτσι την πορεία του ίδιου του εαυτού του, σύμφωνα με τις δικές του επιλογές και κατά τρόπο ελεύθερο και υπεύθυνο.

Εκείνο που ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα είναι μια «φυσιολογική» λογική αυτονομία. Ο προσδιοριστικός όρος «φυσιολογική» είναι δηλωτικός των ορίων μέσα στα οποία είναι δυνατόν η λογική αυτονομία να ασκεί το έργο της, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι αποβάλλει τον προσωπικό, δημιουργικό και ελεύθερο χαρακτήρα της.

Η λογική σκέψη κατά την προσπάθειά της να κατακτήσει τη γνώση, αναπτύσσει επίπονη και δημιουργική δραστηριότητα. Γι' αυτό το λόγο πολλοί άνθρωποι προσπαθούν να βρουν τρόπους διαφυγής από το δύσκολο έργο του «λογικώς σκέπτεσθαι», καταφεύγοντας σε υποκατάστατα, όπως για παράδειγμα στην τυφλή υπακοή, την άλογη πίστη, την άκριτη και απροβλημάτιστη αποδοχή ιδεών για βασικά ζητήματα ζωής. Επομένως, δικαιολογημένα, κάθε προσπάθεια να παρεμποδισθεί η αύξηση προς τη φυσιολογική λογική αυτονομία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως δογματισμός.

Προκειμένου όμως να εξηγήσουμε πληρέστερα πώς εννοούμε τη σωστή κατανόηση της «προσωπικής αυτονομίας», κρίνεται σκόπιμο να επισημάνουμε ορισμένα χαρακτηριστικά της γνώρισματα, που αποδίδουν κατά τη γνώμη μας το πραγματικό της νόημα.

Πρώτον, η προσωπική αυτονομία είναι ένα ιδεώδες προς το οποίο το άτομο αποβλέπει· είναι ένας στόχος ο οποίος επιτυγχάνεται με προσεκτικά βήματα, με καταβολή έντονης και συνεχούς προσπάθειας, στην οποία συμμετέχει το όλο εγώ. Εκείνο δηλ. που

πράγματι συμβαίνει είναι μια σταδιακή αύξηση προς την αυτονομία.

Δεύτερον, αυταπατάται εκείνος που πιστεύει ότι μπορεί να την επιτύχει σε απόλυτο βαθμό. Το ότι αυτό είναι η πραγματικότητα αποδεικνύεται από ορισμένα αντικειμενικά και ολοφάνερα γεγονότα της ζωής. Είναι γεγονός ότι ο κάθε άνθρωπος κινείται και ενεργεί μέσα σε ένα ορισμένο πλαίσιο, που προσδιορίζεται από το παρελθόν και το περιβάλλον, τα οποία δεν είναι της δικής του εκλογής. Ο ρόλος της κληρονομικότητας είναι προσδιοριστικός των προδιαθέσεών του, ενώ το δεδομένο κοινωνικο-πολιτιστικό περιβάλλον προσφέρει τους κανόνες και τις αξίες, που επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές του και περιορίζουν την ικανότητά του να ρυθμίζει απολύτως ελεύθερα τη ζωή του. Αν σ' αυτά προστεθεί η αδυναμία και το πεπερασμένο της ανθρώπινης φύσης, τότε πλέον, μπορεί κανείς αιτιολογημένα να υποστηρίξει ότι η προσωπική αυτονομία επιτυγχάνεται σε περιορισμένο βαθμό και ποικίλλει από άτομο σε άτομο.

Όμως, το πιο χαρακτηριστικό και διακριτικό γνώρισμα της προσωπικής αυτονομίας είναι ο κριτικός στοχασμός, με βάση τον οποίο ο καθένας οδηγείται σε προσωπικό επίπεδο και αιτιολογημένα στις επιλογές του και συνέχεια στις κατάλληλες ενέργειες. Είπαμε ότι εξωτερικά περιστατικά δημιουργούν στον καθένα τάσεις και επιθυμίες και τον παρωθούν σε ορισμένες ενέργειες. Με τον κριτικό στοχασμό μπορούμε να αποκτούμε συνείδηση των περιστατικών αυτών, να είμαστε ικανοί να τα αξιολογούμε και να ενεργούμε ανάλογα. Αυτό σημαίνει ότι

συνειδητά και εγνωσμένα ελέγχουμε οι ίδιοι τα περιστατικά, για να κάνουμε επιλογές και να πάρουμε αποφάσεις.

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο R. Norman «η αυτονομία δεν είναι μια ικανότητα που βρίσκεται έξω από την κοινωνική κατάσταση κάποιου... Η λογική δραστηριότητα δεν είναι εκείνη που προσπαθώ να απομονώσω τον εαυτό μου από όλες αυτές τις αξίες, αλλά εκείνη που προσπαθώ να κρίνω ποιες είναι οι πιο θεμελιακές και ποιες οι πιο επιφανειακές και επομένως ίσως οι πιο αμφισβητούμενες».

ii. Η αυτονομία του παιδιού στα πλαίσια της οικογενειακής ανατροφής

Όλες οι ψυχολογικές και κοινωνιολογικές θεωρίες προβάλλουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τον πρωταγωνιστικό ρόλο του οικογενειακού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Οι επιδράσεις των γονέων είναι πολύπλευρες και ισχυρές, αφού το παιδί κατ'ανάγκην εξαρτάται άμεσα από αυτούς, σε μια ηλικία μάλιστα που έχει εύπλαστο χαρακτήρα και θεμελιώνονται οι βασικές πλευρές της ανάπτυξής του δηλ. η γνωστική, συναισθηματική, κοινωνική και ηθική.

Το παιδί, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της ζωής του, χρειάζεται βασικά πράγματα, όπως αγάπη, γονεϊκή συμπεριφορά με σταθερότητα και συνεχή ηθική εκπαίδευση, γλώσσα, στοιχεία δηλ. που συγκροτούν μια αποδεκτή μορφή «αρχικού πολιτισμού». Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο του δημιουργείται ένα αίσθημα

ασφάλειας, ενώ παράλληλα αποκτά τις πολύ σημαντικές πρώτες του κοινωνικές εμπειρίες. Η ιδιαίτερη δυναμική του «αρχικού πολιτισμού» δεν αφορά μόνο το παρόν αλλά, και αυτό είναι το σημαντικότερο, έχει και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, αφού σ' ένα σημαντικό βαθμό προσδιορίζει και τις μελλοντικές στάσεις και συμπεριφορές του ατόμου. Όμως, παρά ταύτα, αυτή η σταθερότητα και συνοχή του «αρχικού πολιτισμού» στη συνείδηση του παιδιού σταδιακά χάνει μέρος από τη δύναμή της, καθώς αναπτύσσονται οι γνωστικές ικανότητες και η κριτική στάση απέναντί τους. Η νέα αυτή πραγματικότητα εκδηλώνεται με τη μορφή ερωτήσεων, αμφισβητήσεων ή και απόρριψης ορισμένων πτυχών αυτού του πολιτισμού.

Λαμβανομένου λοιπόν υπόψη του αναγκαίου, του αναπόφευκτου και του δυναμικού χαρακτήρα του «αρχικού πολιτισμού», καθώς και της σταδιακής αμφισβήτησής του από το παιδί, δημιουργούνται ορισμένα ερωτήματα, όταν βεβαίως εξετάζει κανείς το θέμα κάτω από το πρίσμα της μελλοντικής προσωπικής του αυτονομίας. Τα ερωτήματα αυτά γίνονται ιδιαίτερα έντονα και παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, όταν πρόκειται για τη θρησκευτική ανατροφή και μάλιστα στη σημερινή εποχή.

Συγκεκριμένα, ποια μορφή πρέπει να έχει ένας «αρχικός πολιτισμός» για να είναι αποδεκτός από ένα φιλελεύθερο πρόσωπο; Είναι αποδεκτή η μύηση του παιδιού σε οποιοδήποτε περιεχόμενο ή μήπως ορισμένα από αυτά θα πρέπει να αποκλείονται ή έστω να αναβάλλονται για αργότερα; Είναι δηλ. δυνατόν να δίνεις στο παιδί μια θρησκευτική ανατροφή, στο αρχικό αυτό στάδιο, η οποία δεν θα παρεμποδίσει τη σταδιακή ανάπτυξη

της προσωπικής τους αυτονομίας και η οποία θα είναι σύμφωνη με τις αρχές της φιλελεύθερης αγωγής; Βέβαια η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται από το εάν κανείς πιστεύει ότι οι αρχές που διέπουν τη λογική αυτονομία και κατ' επέκταση τη φιλελεύθερη αγωγή μπορεί να έχουν εφαρμογή στο χώρο της θρησκείας. Αλλά κι αν υποθέσουμε ότι η θρησκευτική ανατροφή όχι μόνο δεν αντιμάχεται αλλά επιθυμεί να προωθείται η λογική αυτονομία, τότε δημιουργούνται άλλα ερωτήματα. Η θρησκευτική ανατροφή τι θα έχει σαν κύριο στόχο την πίστη ή την αυτονομία; Μήπως οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, που θα δημιουργηθούν κατά τη διάρκεια του «αρχικού πολιτισμού», αποτελέσουν αμετάβλητες δεσμεύσεις, οι οποίες αργότερα θα αντιστέκονται σε κάθε προσπάθεια κριτικής τους αποτίμησης;

Είναι απορίας άξιο το γεγονός ότι από ορισμένους, μέσα στα πλαίσια της θρησκευτικής ανατροφής, οι δύο έννοιες πίστη και αυτονομία θεωρούνται εκ προοιμίου αντιμαχόμενες. Πιστεύω ότι το όλο θέμα έχει τεθεί σε λανθασμένη βάση. Δεν πρόκειται για προτεραιότητα ή για υπεροχή της μιας έναντι της άλλης. Και οι δυο πρέπει να βρίσκονται στο επίκεντρο της θρησκευτικής ανατροφής. Ο σκοπός της είναι ένας και μοναδικός. Όταν το παιδί ενηλικιωθεί, να έχει φθάσει σ' ένα επίπεδο συνειδητής πίστης, η οποία όμως θα προϋποθέτει την προσωπική του αυτονομία, θα είναι δηλ. το αποτέλεσμα της ελεύθερης και υπεύθυνης επιλογής του. Μιας επιλογής της οποίας οι συνέπειες συνεχώς θα επαναξιολογούνται και θα εξετάζονται σε μεγαλύτερο βάθος.

Όπως παραπάνω τονίσαμε, πυρήνας της θρησκευτικής ανατροφής είναι ο «αρχικός πολιτισμός», ο οποίος διαθέτει μια

ιδιαίτερη δυναμική, που δεν περιορίζεται στο παρόν αλλά έχει και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις. Το αν ο «αρχικός πολιτισμός» θα χαρακτηριστεί ως δογματικός ή μη δογματικός, εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από αυτές τις επιπτώσεις.

Πριν διατυπωθούν τα κύρια γνωρίσματα μιας μη-δογματικής μορφής θρησκευτικής ανατροφής, θεωρείται αναγκαίο να κάνουμε μια βασική τοποθέτηση. Η θρησκευτική διάσταση του «αρχικού πολιτισμού» πρέπει να θεωρείται ότι αποτελεί την αφετηρία και όχι το σταθερό πλαίσιο, με βάση το οποίο θα κρίνουμε τη θρησκευτική ανάπτυξη του παιδιού. Και αυτό διότι, αν ο «αρχικός πολιτισμός» αποτελεί το σταθερό πλαίσιο αναφοράς, πέφτουμε στην παγίδα του δογματισμού, αφού θα κρίνουμε και θα αντιμετωπίζουμε τη θρησκευτική ανάπτυξη του παιδιού με κριτήριο το βαθμό προσαρμογής του στο πλαίσιο αυτό κι όχι το βαθμό της θρησκευτικής του αυτονομίας.

Με βάση την παραπάνω τοποθέτηση και την μέχρι τώρα ανάλυση της θρησκευτικής ανατροφής, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι μια μη-δογματική μορφή της σε όλη την αναπτυξιακή διαδρομή του παιδιού είναι δυνατόν να διαρθρώνεται γύρω από τρεις κεντρικούς αλληλοσυσχετιζόμενους άξονες.

Σύμφωνα με τον πρώτο, το παιδί θεωρείται ως ολότητα και ακολουθεί τη δική του αναπτυξιακή πορεία. Αυτό σημαίνει ότι η λογική θεμελίωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, τις οποίες έχει δεχτεί από τους γονείς του, αποτελεί για το παιδί μια αναγκαιότητα, η οποία μάλιστα ακολουθεί αυξητική πορεία. Αυτό αποδεικνύεται και από το ότι τοποθετείται κριτικά στις θρησκευτικές πεποιθήσεις

και πρακτικές των γονιών του, που εκδηλώνεται με την μορφή αποριών, αμφισβητήσεων και αντιρρήσεων. Όπως επανειλημμένα τονίσαμε, το κεντρικότερο ίσως χαρακτηριστικό της μη-δογματικής ανατροφής είναι η καλλιέργεια κριτικού στοχασμού, που καθιστά το πρόσωπο ικανό να αποτιμά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις με τις οποίες ανατράφηκε. Παράλληλα όμως, πρέπει να επιδιώκεται και μια εξισορροπήσει των γνωστικών με τις συναισθηματικές διαστάσεις της θρησκευτικής του ανάπτυξης και αποφυγή κάθε μορφής ψυχολογικού και συναισθηματικού εκφοβισμού.

Σύμφωνα με τον δεύτερο άξονα, επιδιώκεται μια φυσιολογική ανάπτυξη της προσωπικής αυτονομίας. Αν η ασφάλεια και η σταθερότητα αποτελούν ψυχολογικές ανάγκες του παιδιού, οι οποίες ικανοποιούνται μέσα στα πλαίσια του «αρχικού πολιτισμού», η αύξηση προς την προσωπική αυτονομία αποτελεί ψυχολογική του απαίτηση. Αυτό σημαίνει ότι μια μη-δογματική θρησκευτική ανατροφή πρέπει να επιδιώκει τη διατήρηση ισορροπίας ανάμεσα στα δυο αυτά ψυχολογικά αιτήματα του παιδιού.

Τέλος, ο τρίτος άξονας μιας μη-δογματικής θρησκευτικής ανατροφής προσδιορίζεται από τη μέθοδο και το περιεχόμενό της. Συγκεκριμένα στην πολύ μικρή ηλικία το παιδί προσλαμβάνει, όπως είπαμε, το περιεχόμενο της θρησκευτικής πίστης των γονέων του, όχι με θεωρητικές συζητήσεις αλλά δια μέσου των σχέσεων, των πρακτικών και γενικότερα της συμπεριφοράς τους. Οι λεκτικές εξηγήσεις αρχίζουν αργότερα. Βάση των συζητήσεων αυτών επιβάλλεται να αποτελεί η επισήμανση ότι η θρησκευτική πίστη δεν είναι ένα σύνολο αφηρημένων προτάσεων, όπως ίσως

νομίζουν οι υποστηρικτές της θρησκευτικής ουδετερότητας. Ουσιαστικά αποτελεί τρόπο ζωής, η φύση της υπογραμμίζει τη σημασία της πράξης και είναι διαχρονικά αποτυπωμένη στα ποικίλα μνημεία του πολιτισμού του κάθε λαού. Με βάση την προϋπόθεση αυτή θα πρέπει να γίνονται συζητήσεις, κατά τις οποίες το παιδί θα αφήνεται ελεύθερο να διατυπώνει τις θρησκευτικές του απόψεις και θα ενθαρρύνεται στο να υποβάλλει ερωτήσεις, στις οποίες οι γονείς θα απαντούν έντιμα και ανάλογα με το βαθμό ωριμότητάς του. Έτσι θα αντιληφθεί ότι οι κριτικές αποτιμήσεις όχι μόνο δεν απαγορεύονται, αλλά είναι και επιθυμητές στο χώρο της θρησκείας. Η αντίληψη αυτή μπορεί να ενισχυθεί, αν γίνεται και μια πρώτη ενημέρωση για άλλες θρησκείες. Έτσι διασφαλίζεται καλύτερα η λογική αυτονομία του παιδιού, αφού διευκολύνεται να αναγνωρίζει και άλλες εναλλακτικές πίστεις, με όσο γίνεται πιο αντικειμενικό τρόπο.

iii. Η αυτονομία του παιδιού στο χώρο της σχολικής αγωγής.

Το σχολείο ως κοινωνικός θεσμός, προϊόν κοινωνικοπολιτιστικών εξελίξεων, έχει ως θεμελιακές του λειτουργίες την αγωγή και τη μάθηση, μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία. Όπως κάθε κοινωνικός θεσμός, έτσι και το σχολείο, αποτελεί ένα σχηματοποιημένο σύστημα σχετικών σταθερών προτύπων, πρακτικών και σχέσεων, με βάση τα οποία ρυθμίζονται οι δραστηριότητες και συμπεριφορές των μελών του, για την ικανοποίηση συγκεκριμένων αναγκών του ανθρώπου.

Έτσι το σχολείο θεωρείται ότι θέτει περιορισμούς στην προσωπική αυτονομία του παιδιού, όχι μόνο λόγω της συγκεκριμένης δομής και λειτουργίας του, αλλά και διότι η ένταξη του παιδιού σ' αυτό είναι υποχρεωτική και επομένως δεν είναι θέμα δικής του επιλογής. Αλλά και η επιβολή ενός προκαθορισμένου προγράμματος ενισχύει την παραπάνω αντίληψη.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια της σχολικής πραγματικότητας, ορισμένοι θεωρούν τους περιορισμούς της προσωπικής αυτονομίας του μαθητή ότι είναι δικαιολογημένοι εκ των πραγμάτων, άλλοι δε ότι πρέπει να επιβάλλονται, διότι σε διαφορετική περίπτωση οι συνέπειες για τη σχολική κοινότητα θα ήταν καταστροφικές.

Όπως τονίσαμε στην πρώτη ενότητα της αποψινής εισήγησης, η προσωπική αυτονομία είναι κάτι που επιτυγχάνεται προοδευτικά και ότι είναι λάθος να κατανοείται με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις φάσεις της ανάπτυξης του ανθρώπου.

Η έκταση και το μέγεθος της αυτονομίας προσδιορίζεται από τη βαθμίδα της σχολικής αγωγής και το στάδιο ανάπτυξης του μαθητή. Έτσι, στα πρώτα στάδια απαιτείται από τα ίδια τα πράγματα ένα είδος πειθαρχημένης ελευθερίας. Όμως, η καθοδηγητική αυτή παρέμβαση του εκπαιδευτικού, για να έχει παιδαγωγική εγκυρότητα δεν θα πρέπει να είναι ξένη, πολύ δε περισσότερο να παραβιάζει τους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους το παιδί βλέπει, σκέπτεται και αισθάνεται.

Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα αυτά, καθώς και τα χαρακτηριστικά του θεσμού του σχολείου, υποστηρίζουμε ότι

υπάρχουν τρόποι άμεσοι και έμμεσοι μείωσης του περιορισμού της προσωπικής αυτονομίας των μαθητών, οι οποίοι εξαρτώνται από τη στάση του εκπαιδευτικού, που φέρει ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το σχολείο.

Ένας πρώτος τρόπος είναι η καλλιέργεια προσωπικών σχέσεων. Το θέμα των προσωπικών σχέσεων βρίσκεται στο επίκεντρο της παιδαγωγικής επιστήμης, η οποία τις θεωρεί πυρήνα και καθοριστικό παράγοντα για την αποτελεσματικότητα του έργου της αγωγής. Το θέμα που εδώ μας ενδιαφέρει είναι αν και σε ποιο βαθμό η σχέση του ρόλου του εκπαιδευτικού, που είναι αναπόφευκτη, μπορεί να συμβιβαστεί με την προσωπική σχέση, που είναι παιδαγωγικά και ψυχολογικά επιβεβλημένη.

Όπως έχει δείξει τόσο η εμπειρική έρευνα όσο και η σχολική πράξη, η λύση του προβλήματος εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο ο εκπαιδευτικός ερμηνεύει και υλοποιεί τη νόμιμη και κοινωνικά αποδεκτή εξουσία του. Αν η εξουσία του εκπαιδευτικού βασίζεται κυρίως στην προσωπικότητά του και δεν επιβάλλεται με εξωτερικούς τρόπους, αλλά προκύπτει από το παιδαγωγικό «γίγνεσθαι», τότε η συμπεριφορά προς τους μαθητές του μπορεί να είναι σε μεγάλο βαθμό φιλική και έτσι να διαμορφωθεί σχέση αλληλοσεβασμού και βαθιάς εμπιστοσύνης. Οι περισσότεροι μαθητές έχουν την ικανότητα να αντιλαμβάνονται και να εκτιμούν το είδος αυτό της εξουσίας, ως το πλέον κατάλληλο στη διαδικασία αγωγής και μάθησης. Στη σχολική τάξη τόσο η σχέση του ρόλου όσο και η προσωπική σχέση είναι απαραίτητες, αν λάβουμε υπόψη μας ότι η μεν σχολική τάξη λειτουργεί ως κοινωνική ομάδα,

οι δε μαθητές πρέπει να αντιμετωπίζονται ως πρόσωπα, τα οποία βρίσκονται σε μια αναπτυξιακή πορεία.

Ένας δεύτερος τρόπος μείωσης του περιορισμού της προσωπικής και λογικής αυτονομία των μαθητών, είναι η καλλιέργεια της ικανότητάς τους για κριτικό στοχασμό δια μέσου της κατάλληλης μεθοδολογίας, με το δεδομένο ότι ο κριτικός στοχασμός, αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικής αυτονομίας. Με αυτή την έννοια αποτελεί υποχρέωση των εκπαιδευτικών να ενθαρρύνουν τους μαθητές να στοχάζονται κριτικά επάνω στις αξίες και πεποιθήσεις που κληρονομούν και προσλαμβάνουν από τον πολιτισμό και την κοινωνία.

Το συμπέρασμα είναι ότι η προσωπική και ειδικότερα η λογική αυτονομία του παιδιού είναι και δυνατό και αναγκαίο να αποτελεί ένα από τους βασικούς στόχους της σχολικής αγωγής, με την απαραίτητη προϋπόθεση ότι οι έννοιες της αγωγής και της αυτονομίας θα κατανοούνται σωστά καθαυτές και στις μεταξύ τους σχέσεις, τη στιγμή μάλιστα κατά την οποία τα παιδιά σήμερα ζουν και ανατρέφονται σε μια μοντέρνα και όχι παραδοσιακή κοινωνία.

Το θέμα, όμως της αυτονομίας του παιδιού παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες, όταν πρόκειται για τη θρησκευτική αγωγή στο σχολείο. Και αυτό γιατί η θρησκευτική γνώση, πέραν των κοινών σημείων που έχει με τις άλλες μορφές της σχολικής γνώσης, χαρακτηρίζεται και από ορισμένες ιδιαιτερότητες που τη διαφοροποιούν από την επιστημονική γνώση.

Γι' αυτό εκείνο που χρειάζεται να διερευνηθεί είναι το ποια μορφή θρησκευτικής αγωγής μπορεί να δικαιωθεί μέσα στο πλαίσιο ενός σύγχρονου δημοκρατικού σχολείου, η οποία και την προσωπική αυτονομία των παιδιών θα σέβεται και από τα πλοκάμια του δογματισμού θα το προφυλάσσει.

Για να αποδοθεί όσο το δυνατόν πληρέστερα η μορφή που θα ανταποκρίνεται στο παραπάνω ζητούμενο επιλέχτηκε ο όρος **«απελευθερωτική θρησκευτική αγωγή»**. Πρόκειται για μια αγωγή η οποία αντιμετωπίζει το μαθητή ως πρόσωπο και συμβάλλει στην απελευθέρωσή του από εγκλωβισμούς σε ηθικισμούς, θρησκευιοληψίες, φανατισμούς και μισαλλοδοξίες, με την καλλιέργεια κριτικού, ανοιχτού και οικουμενικού πνεύματος καθώς και με τη δημιουργία αισθήματος κοινωνικής ευθύνης. Το όλο θέμα θα το εξετάσουμε τόσο από πλευράς προσανατολισμού όσο και από πλευράς κυρίαρχων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων.

Ο προσανατολισμός της θρησκευτικής αυτής σχολικής αγωγής δεν προσδιορίζεται μόνο από σταθερές αρχές, αλλά και από παράγοντες, οι οποίοι διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα και από εποχή σε εποχή. Η σύνθεση μιας κοινωνίας από πλευράς θρησκευτικής, πολιτισμικής και φυλετικής αποτελεί ένα βασικό παράγοντα, που πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη.

Με βάση το δεδομένο αυτό θα ήταν παράλογο, αν η σχολική θρησκευτική αγωγή στη χώρα μας δεν είχε ως βασικό της γνώρισμα ένα ορθόδοξο χριστιανικό προσανατολισμό. Κι' αυτό βέβαια γιατί η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών προέρχεται

από ορθόδοξες οικογένειες και η πολιτισμική μας κληρονομιά είναι άρρηκτα συνυφασμένα με την Ορθοδοξία.

Όμως, παράλληλα θα ήταν παραπλανητικό, αν επαναπαυόμασταν στη γενική αυτή διαπίστωση. Ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες διαμορφώνεται και εδώ μια πλουραλιστική και πολυπολιτισμική νοοτροπία, με έντονες τάσεις φιλελευθερισμού. Επιπλέον σε πολιτικο-οικονομικό επίπεδο έχουμε την πραγματικότητα της Ενωμένης Ευρώπης, και σε θεολογικό την Οικουμενική Κίνηση και τους διαθρησκειακούς διαλόγους.

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τη νέα κοινωνικο-πολιτιστική πραγματικότητα, τις τάσεις που επικρατούν στη σύγχρονη θεολογική σκέψη, τον οφειλόμενο σεβασμό προς την προσωπική αυτονομία του μαθητή και τις βασικές αρχές της φιλελεύθερης αγωγής, επιβάλλεται η σύγχρονη θρησκευτική αγωγή να έχει και ένα θρησκευιολογικό προσανατολισμό. Αποτέλεσμα αυτού θα είναι η δημιουργία ενός πνεύματος ανοχής και συμπαθείας, καθώς και η προφύλαξη από εγκλωβισμό στα νοσηρά φαινόμενα του τυφλού φανατισμού και της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας.

Επομένως, δεν μπορούμε να μιλάμε για θρησκευτική αυτονομία, όταν η παρεχόμενη θρησκευτική αγωγή περιορίζεται αποκλειστικά στην επικρατούσα θρησκεία και δεν επιδιώκει παράλληλα την κατανόηση των μεγαλύτερων θρησκειών του κόσμου, καθώς και την καλλιέργεια κριτικής θεώρησής τους από τους μαθητές.

Όμως είναι αυτονόητο ότι πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στους μαθητές της Α΄βάθμιας και Β΄βάθμιας Εκπαίδευσης όσον αφορά στη θρησκευτική τους αυτονομία. Είπαμε ότι η προσωπική αυτονομία είναι ένα ιδεώδες προς το οποίο αποβλέπουμε και ένας στόχος ο οποίος επιτυγχάνεται προοδευτικά. Γι'αυτό και η μύηση των μικρών παιδιών στην επικρατούσα θρησκεία είναι όχι μόνο μέσα στα όρια της φυσιολογικής ανάπτυξης της προσωπικής τους αυτονομίας, με την έννοια μιας πρώτης λογικής θεμελίωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων με τις οποίες ανατράφηκαν, αλλά ανταποκρίνεται και σε βασικές ψυχολογικές ανάγκες.

Η ανταπόκριση της θρησκευτικής αυτής αγωγής στο διπλό της αίτημα, δηλ. το σεβασμό και την προώθηση της προσωπικής αυτονομίας του μαθητή και την προφύλαξη από το δογματισμό, εξαρτάται από συγκεκριμένες ενέργειες του εκπαιδευτικού κατά την παιδαγωγική διαδικασία. Πρώτον, να λαμβάνει σοβαρά υπόψη ότι οι μαθητές δεν παρουσιάζουν ομοιογένεια όσον αφορά τη θρησκευτική τους υποδομή και διάθεση. Δεύτερο, να έχει κατά νου ότι η ελευθερία του μαθητή βρίσκεται στο επίκεντρο της χριστιανικής αλήθειας, και επομένως κάθε πίεση για αποδοχή της στην ουσία αποτελεί άρνηση της αλήθειας αυτής και παρεμποδίζει την πορεία του μαθητή προς τη φυσιολογική λογική αυτονομία.

Οι πραγματικότητες αυτές επιβάλλουν ορισμένους λεπτούς χειρισμούς. Συγκεκριμένα μια πρώτη ενέργεια είναι η διάκριση που πρέπει να γίνεται μεταξύ θρησκευτικών γεγονότων και θρησκευτικών πεποιθήσεων. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν μπορεί να προβάλλονται ως πέραν κάθε αμφισβήτησης από όλους τους μαθητές, αλλά ως θέματα για συζήτηση. Εκείνο που

επιβάλλεται να επιδιώκεται είναι η προβολή επιχειρημάτων μέσα στα πλαίσια ενός πραγματικού διαλόγου, καθώς και η καλλιέργεια στους μαθητές πνεύματος σεβασμού των πεποιθήσεων των άλλων, ακόμη και αν δεν τις συμμερίζονται.

Όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να αποκρύπτει το «πιστεύω» του, ούτε πάλι ότι θα πρέπει να είναι υπερευαίσθητος αναφορικά με τον κίνδυνο του δογματισμού. Άλλωστε οι μαθητές υπόκεινται σε ποικίλες πιέσεις δογματισμού από άλλους παράγοντες, όπως π.χ. είναι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι ομάδες των συνομηλίκων, καθώς και τα ποικίλα υλιστικά και γενικότερα αντιθρησκευτικά ρεύματα. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο πιστός εκπαιδευτικός πρέπει να μιμηθεί παρόμοιες συμπεριφορές. Σημαίνει ότι έχει καθήκον να επιτελεί το έργο του με ρωμαλεότητα, αλλά και με ευαισθησία προς τους μαθητές του.

Συμπερασματικά, με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η σχολική αυτή θρησκευτική αγωγή όχι μόνο δεν έρχεται σε αντίθεση με την αυθεντική ορθόδοξη χριστιανική πίστη, όπως αυτή διαχρονικά βιώθηκε μέσα στο σώμα της Εκκλησίας, αλλά αντίθετα αποτελεί έγκυρη και γνήσια έκφρασή της, μέσα στα πλαίσια του σύγχρονου δημόσιου σχολείου. Ο μακροπρόθεσμος στόχος της αγωγής αυτής είναι η ανάπτυξη της θρησκευτικής του αυτονομίας, ώστε ο μαθητής, όταν ενηλικιωθεί, ώριμος πλέον και ενημερωμένος, να αποφασίσει, αν η θρησκευτική πίστη, με την οποία ανατράφηκε, θα αποτελέσει ρυθμιστικό παράγοντα της συμπεριφοράς του έναντι των άλλων συνανθρώπων του και γενικότερα όλων των καταστάσεων της ζωής του.

Χρήστος Βασιλόπουλος